

VENY, Joan / PONS i GRIERA, Lúdia (2006): *Atlas lingüístic del domini català*. Vol. III: 4. La família: cicle de la vida; 5. Món espiritual: l'Església. Festes religioses. Creences; 6. Jocs; 7. Temps cronològic. Meteorologia; 8. Topografia. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 437 p.

Quaranta anys després d'aquella primera enquesta [de 1964] a Sant Pere de Ribes, en què Antoni M. Badia encoratjava Joan Veny a tirar endavant amb el treball de camp, faig vots perquè la publicació dels volums restants continuï a bon ritme fins a la culminació de l'obra.

Això escrivia en la meua recensió al volum II (2003) de l'ALDC, dins aquesta mateixa revista (*ER* 2005, XXVII, p. 382).

Dos anys després de la publicació del segon volum [...], de nou tenim el goig de presentar-ne el tercer, que segueix la mateixa metodologia i, com el segon, s'il·lustra amb fotografies i dibuixos referents a aspectes diversos de la cultura popular.

Amb aquest primer paràgraf del nou volum (p. 7), de fet tres anys posterior segons la data de publicació (segurament dos en el moment de la redacció), expressen els autors la seva satisfacció per la nova remesa de l'atles. L'estructura, ben similar a la del volum previ, així com algunes consideracions generals de la meua anterior ressenya, m'estalviaran ara reiteracions diverses. Aquest volum tercer presenta les dades corresponents als capítols 4 al 8 del *Qüestionari* (Badia / Pons / Veny, 1993), ben especificats al subtítol de l'obra, com també a la primera pàgina (7) d'un breu *Preàmbul* que n'ocupa dues (p. 7-8), exactament com al volum anterior. Acompanyen també el nou volum: una transparència, ben pràctica, amb els noms de les localitats enquestades; un mapa amb els números dels punts d'enquesta (full de mida DIN-A4); i un altre de poligonitzat, de la mateixa mida, cedit pel professor Hans Goebel. Són també sis les seccions que integren aquest tercer volum.

En primer lloc, la *Presentació* (p. 7-15), que conté el *Preàmbul* esmentat i reitera advertiments del volum precedent sobre la reestructuració d'enunciats del qüestionari (un total de 338): així, desdoblaments i fusions de cara a la presentació del material (cartografiat o no); però aporta alguna innovació metodològica, com ara «substituir un enunciat per un sinònim, per tal d'evitar ambigüïtats; és el cas, per exemple, dels resultats de l'enunciat 811. *La cigonya*, que es publiquen en forma de llista amb el títol P 19. *La poalanca*» (p. 7). Els 291 mapes i les 50 llistes de material no cartografiat responen a patrons ja observats al volum segon: 282 mapes de classe primera (segons el model

d'un concepte amb previsible resposta equivalent a diferents punts: tal com 623. *El migdia*) i 9 de classe segona o de classes (segons diversos conceptes englobats dins una classe superior, amb un títol precedit d'asterisc; com ara 606. **Balls tradicionals més usuals*). Per cert, em quedo amb el dubte de si el mapa 486. *Costums de bateig*, que ofereix respostes prou variades (*fer relleu, convit, tiberi, dinar, refresc, xocolatada, sopar, berenar*, etc.), a més d'abundosa informació complementària, no s'hauria d'adscriure també a aquesta classe de mapes. De fet, es tracta de l'únic de mida menor (DIN-A4), que així permet d'encabir en la resta de full (columna esquerra més tres columnes inferiors) la corresponent informació complementària. Pel que fa a les llistes, a les de tipus L (conceptes amb un nombre molt reduït de variants) i P (enunciats poc productius), s'hi afegeix ara una nova tipologia (C), que respon a l'agrupació de conceptes diversos en una classe superior, i a la qual s'adscriuen només dues llistes: C 1. **Altres jocs; *Altres constellacions i estels*. A més dels capítols segon (corresponent als *Mapes*, p. 17-321; sense numeració de pàgines) i tercer (*Materials no cartografiats*, p. 323-355), s'anuncien dins d'aquest *Preàmbul*: el capítol IV. *Il·lustracions* (p. 357-402); i els dos capítols d'índexs: V. *Índexs de mapes i de materials no cartografiats* (p. 403-428), amb ordenació alfabètica i per conceptes, en quatre versions (en català, castellà, francès i italià); VI. *Índexs d'il·lustracions* (p. 429-435), ordenades primer pel número i a continuació per ordre alfabètic del nom de l'objecte representat. Cal reiterar l'enorme utilitat d'aquestes indexacions per a l'usuari de l'atles.

Com al volum II, completen la *Presentació* un recull de *Publicacions i actes vinculats al projecte* (p. 9-10);¹ la relació dels 190 punts d'enquesta, per ordre numèric i alfabètic (p. 11-13); i les convencions gràfiques (signes convencionals, abreviatures, signes fonètics: p. 14-15).

Lògicament, constitueix la part nuclear del volum l'apartat de *Mapes*, distribuïts segons els cinc capítols del qüestionari: 4. *La família: cicle de la vida* (449-534); 5. *Món espiritual: l'Església. Festes religioses. Creences* (535-581); 6. *Jocs* (582-619); 7. *Temps cronològic. Meteorologia* (620-690); 8. *Topografia* (691-739). Tot plegat, un bé de Déu de material cartogràfic i dades addicionals administrat segons pautes ja ben establertes i de gran eficàcia de cara a la consulta: en negreta la part de l'enunciat de la qual es fa la pregunta, diferenciada del seu context (si n'hi ha), en rodona (p. e.: 451. **Refusar** el pretendent); símbols específics per a la primera resposta (■) i la segona (□); per a la indicació de més respostes (+) o d'informació complementària (→); etc.

Dins del capítol sobre la família i el cicle de la vida, les noves generacions del segle XXI trobaran un *modus vivendi* que els resultarà llunyà i aliè (449. *Festegar*; 450. *Declarar-se*; 451. *Refusar el pretendent*; 452. *El promès*; 453. *La promesa...*). Però és justament el retrat de la vida tradicional que hom espera d'aquest i altres atlas dins dels cànons metodològics heretats del segle XX.

També és la realitat dialectal de fa unes quantes dècades la que ens arriba ara als ulls. Segurament un retrat actual de la iodització no seria com el que ens ensenya el mapa 489. *El fillol* (*fiol* bàsicament al català central i insular). Tot i no ser un volum consagrat a la fonètica històrica, podem trobar dades d'interès foneticohistòric en mapes com el 630. *Gener*: tractament de la consonant inicial, pèrdua de -r (en valencià) o manteniment (a la resta del domini); castellanisme *enero* [en'ero] en punts de frontera lingüística; formes intermèdies també en punts fronterers: *chineru* [tʃin'ero] a Eressué (punt 94); *ené* [en'e] a la Ginebrosa (punt 138). És igualment d'interès foneticohistòric, pel tractament de la consonant inicial, el mapa 631. *Juliol* (el castellanisme *julio* [x'uljo] es dona també en punts de frontera: Vall de Benasc i Alta Ribagorça, Matarranya, Crevillent).

Aquest tercer volum de l'ALDC projecta nova llum sobre lèxic català estudiat en treballs anteriors. Així, 636. *La tardor*, amb designacions com la del tipus *tardor* o variants amb hiatus originari (*tardaó*) i solució antihiàtica (*tardagó*) al català nord-occidental, *primavera d'hivern* (també amb l'article: *de l'hivern; de s'hivern*, a les Illes), *santmiquelada*, el castellanisme *otoño*, la forma

1. A la p. 9, hi trobo un parell de publicacions que s'han beneficiat àmpliament de dades, fins ara inèdites, d'aquest tercer volum. Així, les dels mapes 536 (*El rector de la parròquia*) i 538 (*La rectoria*), de les quals es va servir Veny (2004). També les del mapa 611 (*Portar un nen a collibè*), que van fer profit a Benat / Torres (2004).

pirinenca *agüerro*, que a l'extrem nord-occidental del domini té continuïtat a l'Alt Aragó més immediat... És un mapa que enriqueix la variació diatòpica a la qual ja es va referir un dels promotors de l'ALDC, Germà Colón (1976 [1953]). Un altre mapa, 661. *La Via Làctia*, il·lustra la ingent aportació d'elements etnogràfics, creences, cultura popular: «En el qüestionari de recollida dels materials aquesta pregunta té una segona part[:] *Per què s'anomena així?* [...]». Això explica l'abundosa informació complementària del mapa, que permet d'altra banda perfilar millor les observacions de Joan Coromines sobre els noms d'aquest camí del firmament: «[*Via làctia*] no és expressió tradicional ni antiga en català [...] l'expressió popular catalana és el *camí de Sant Jaume*, i encara més (en el camp) *el carrer de Sant Jaume*» (DECat, ix, 262b32-38). A la confirmació d'aquests noms se suma ara la constatació d'altres designacions no esmentades per l'etimòleg barceloní: *carrera* i (més encara) *carretera de Sant Jaume*, però també *de Santiago*; i alguna perla com *la senda de l'alba* (segona resposta a Vall-de-roures, punt 136).² Dins del capítol sobre topografia, el mapa 703. *La бага de la muntanya* presenta el tipus lèxic *umbria/ombria* des de les terres de l'Ebre fins a l'extrem meridional del domini, i confirma així l'observació corominià per a *ombria*: «mot propi de la zona de Tortosa i del País Valencià [...]» (DECat vi, 59b55-56).

El mapa 678. *L'arc de Sant Martí* concedeix al ressenyador el plaer de retrobar-se amb dades que (encara inèdites) va aprofitar no fa gaire en un article sobre els refranys romànics corresponents a l'arc multicolor (Gargallo, 2006), gràcies a la gentilesa de Joan Veny. A Felanitx (punt 81): *Si surt es dematí, prenim bon camí; i si surt es capvespre, demà farem festa*. Al punt 71 (es Migjorn Gran): *Arc de Sant Martí, o fa ploure o fa espargir*. A Sineu (punt 76): *Coll de cabra*. «Quan només es fa mig arc» [segona resposta]. A Valljunquera (punt 131): *verderol*; «Arc de Sant Martí en petit; no més un tros» [segona resposta].

És ben generosa la collita paremiològica d'aquest volum, especialment pel que fa a refranys del calendari i meteorològics, dins de la informació complementària. Per exemple, una desena dins el mapa 563. *La Candelera*, on (segons l'ordenació numèrica de localitats) la darrera correspon al punt 188. Alacant: *Si la Candelària flora | l'hivern fora; amb la variant — l'hivern flora*. Aquesta darrera forma sembla explicar-se per homonimització semàntica (és el temps de la floració de l'ametller) a partir del més comú *plora*; i recorda la parèmia registrada per Sanchis (1951: 38) també a Alacant: *Si la Candelària flora, | l'hivern està fora, | i si no flora, | ni dins ni fora*. Al mapa següent (564. *El dijous llarder*), a l'amor de la frontera lingüística (punt 139. Aiguaviva de Bergantes), trobem un refrany castellà: *Jueves lardero | pelotas al puchero*. Més endavant, la mala fama de l'any de traspàs (638. *Any bixest*) és confirmada per diverses dites: *L'any de traspàs, no et fuis d'ell, ni del que va detrás* (punt 55. Sentmenat). *L'any de traspàs, no sembres, que no colliràs* (punt 117. Arbeca). *L'any bixest, les collites al revés* (punt 161. El Puig de Santa Maria). Ja dins de la part meteorològica, *El cel ennuvolat* (mapa 656) ens regala nombrosos refranys amb boniques imatges de cel que fa cabretes, cel tavellat, a roquetes, a petxinetes, a borreguets; i que en general anuncia aigua ben caiguda (bassetes, canterets). Així, el de Roses (punt 25): *El cel fa cabretes, la terra farà bassetes*. O el de Felanitx (punt 81): *El cel està tavellat, a dins tres dies, eixut o banyat*; que fan pensar en tants altres refranys romànics amb imatges similars: *Borregos al amanecer, agua al anocheecer* (en castellà). *Cèu anherèr, era ploja ath darrèr* (en occità aranès). *Cielo a pecorelle, acqua a catinelle* (en italià).

Al cor del volum, els jocs ancestrals (582. *Les bitlles*; 585. *La baldufa*; 595. *Saltar a la corda*; 597. *La xarranca*; 600. *La gallina cega*; entre d'altres) ens instrueixen sobre l'enorme llegat lèxic i humà que en bona part ja no perviu en el nostre nou món lúdic. Jocs, vida, creences, temps (cronològic i meteorològic), territori: tot plegat, una mostra més de l'extraordinària vàlua del llegat imprès de l'ALDC.

2. Com que no em sembla rellevant en aquest cas la forma fonètica, em prenc la llicència de convertir l'original (en transcripció fonètica) a la forma ortogràfica corresponent. També en algunes transcripcions del que queda de ressenya.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BADIA I MARGARIT, Antoni M. / Lídia PONS i GRIERA / Joan VENY (1993): *Atlas lingüístic del domini català. Qüestionari*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- BERNAT I BALTRONS, Francesc / Jaume TORRES i ESTRADÉ (2004): «Collamec-mecoll: estudi dels mots emprats en català per expressar el concepte de “dur una persona a les espatlles i/o a l'esquena”», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* [Miscel·lània Joan Veny / 5] [Barcelona], 49, p. 201-231.
- COLÓN, Germán (1976 [1953]): «El concepto ‘otoño’ en catalán y su posición entre las lenguas romances», *El léxico catalán en la Romania*. Madrid: Gredos, 1976, p. 223-239; i abans dins la *RFE XXXVII*, 1953, p. 194-215.
- GARGALLO GIL, José Enrique (2006): «*Quan surt la ratlla de Sant Martí...* Refranes romances del arco iris, meteorología y cultura popular», *Quaderni di Semantica XXVII, n. 1-2, giugno-dicembre 2006. Studi in onore di Mario Alinei*, p. 301-319.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1951): *Calendari de refranys*. Barcelona: Barcino.
- VENY, Joan (2004): «*Rector i rectoria en català: estudi onomasiològic*», Germà COLÓN, Tomàs MARTÍNEZ i Maria Pilar PEREA (ed.), *La cultura catalana en projecció de futur. Homenatge a Josep Massot i Muntaner*. Castelló: Fundació Germà Colón i Domènech, p. 473-493.